

1737-ben :

Lengyelországból	333	„
Erdélyből	10,555	„
A neo-aquistica területéről	2	„
Összesen	10,890	marhát.

Eredetije latinul az Orsz. Levéltár kancelláriai osztályában. Acta Particularia n° 181. alatt.

T. K.

Nagy-Körös salétromfőzése a török uralom alatt. Az alföldi városok közül nevezetes szerep jutott *Nagy-Körösnek* a hódoltság korában. Ugyanis nem hűbér, hanem török császári birtok lévén, nem volt annyira kitéve a zsarolások és rablásoknak. Adók és másnemű szolgáltatások sem terhelték oly erősen, minék következtében nemcsak hogy el nem pusztult, hanem lakosokban is gyarapodott.

E védelmet különösen annak is köszönhetette, hogy *salétrom*-szolgáltatással volt terhelve. Ezen érdekes adózási nemről szándékozom az alábbiakban szólni.

A törököknek, hadjárataikban sok puskaporra lévén szükségük, annak előállítására a *budai vár* alján ¹⁾ *puskaporgyárat* állítottak fel, melyben török katonaság dolgozott. ²⁾ A gyártáshoz szükséges *salétromot* a gyártás folytonossága érdekében lehetőleg közeli vidékről kellett beszerezniök. *Körös* és *Czegléd* városok földje igen salétromos volt, amennyiben egyes területeken a föld felszínén kivirágzás alakjában mutatkozott; a törökök felhasználták e körülményt és e két várost arra kötelezték, hogy a gyár számára szükséges salétromot szállítsák. Ezen szolgáltatás fejében azután fölmentést adott nekik a szultán: a hid- és palánk-építés, várjavítás, élelemszolgáltatás és más önkényes terhek viselése alól és csakis az iszpendzse (*fejadó*) és *haltized* fizetésére köteleztettek. E kiváltságaik biztosítására számos rendelet bocsáttatott ki ³⁾ és e két város lakói igyekeztek is jogaikkal élni és kiváltságaikat időről-időre megújíttatni.

Ami a *salétromfőzés* módját, a termelt salétrom mennyiségét illeti, közelebbi adatok csak *Nagy-Körös*ről maradtak fenn, míg a *czeglédiek* salétromfőzéséről adatok hiányában semmit sem tudunk.

A salétromszolgáltatás évi mennyisége úgy látszik nem volt előre meghatározva. Amennyit csak termelni tudtak, annyit szállítottak fel *Budára*. A beszállítás nem egyszerre történt, hanem évenként többször; némely évben ötször-hatszor is vittek fel salétromot *Budára*, mely alkalomkor rendszeren vagy a bíró, vagy valamelyik esküdt ment a salétromszállítmánnnyal. A beszállított salétromot *Budán* egy csausz vette át. Ez a csausz egyszerismind a *salétromfőzés felügyeletével* is meg volt bízva. Minden évben lement a salétromot főző helységekre vizsgálatra, mely alkalommal rendszeren ajándékokkal terhelve távozott. E «*salétromos csausz*»

¹⁾ Szilágyi S. és Szilágyi Á. Okmánytár a hódoltság tört. Magyarországon I. 135.

²⁾ Szalay: Magyarország a török hódítás korában. 219. lap.

³⁾ Okmánytár a hódoltság történetéhez. I. 5- 7, 16, 41—42, 66, stb. lap.

ugyanis éppen úgy megkívánta a maga ajándékait, mint a basa, vagy más főbb- és alsóbbrangú tisztek. A regestrumok szerint évenként rendszeresen kijárt neki a készpénzbeli ajándékon kívül tűzifa, széna, túró stb.

A beszolgáltatott salétrom árát, mely okánként 10—12 denár közt ingadozott, soha sem kapták ki készpénzben, hanem midőn Szent-György és Szent-Dömötör napkor a summát felvitték, a salétrom ára az ú. n. „császár adójá”-ba beszámíttatott és csak a különbözetet kellett pénzben fizetniök. Tulajdonképen tehát a salétromfőzési kötelezettség nem más mint adónem: az adó egy részét salétromban szolgáltatták. Kivételesen, — így 1631-ben — megtörtént azonban, hogy a törökök a salétromot nem váltották be, hanem értékét pénzben szedték be; ez esetben a salétromot bárkinek szabadon eladhatták.¹⁾

A salétromszolgáltatás mennyiségéről csak az 1631-évtől kezdve vannak adataink, bizonyos azonban, hogy már előbb is meg volt ezen szolgáltatás, minthogy az 1612, valamint 1614-ben kiadott császári rendeletekben már mint régi szolgáltatásról tétetik említés. Utolsó adatunk pedig 1682. évről van. Ezen két időpont közötti salétromszolgáltatás mennyiségét és beváltási árát könnyebb áttekinthetés végett az alábbi táblázatba foglaltam össze:

Év.	Mennyiség	Ár		Év.	Mennyiség	Ár	
		frt.	denár.			frt.	denár.
1631.	1848 oka	221	76	1655.	1360 oka	164	40
1632.	1750 »	210	—	1656.	1245 »	149	48
1635.	1773 »	212	80	1657—58.	1213 »	145	56
1636.	2199 »	263	88	1658—59.	1210 »	145	20
1638.	1335 »	160	20	1660.	1073 »	128	76
1639.	1617 «	161	76	1661.	1350 »	162	—
1642.	1930 »	306	20	1662—3.	1118 »	134	16
1643.	2815 «	339	—	1666—7.	780 »	93	60
1644.	2100 »	262	—	1668.	1410 »	169	20
1645.	2280 »	273	60	1669.	987 »	118	50
1646.	1570 »	188	40	1672—3.	716 »	86	00
1647.	1520 »	182	40	1676—7.	284 »	34	12
1648.	1910 »	229	20	1679.	365 »	43	80
1649.	1345 »	161	50	1680.	908 »	108	96
1650.	1350 »	162	60	1681.	918 »	110	16
1653.	307(?)»	36	90	1682.	635 »	76	20
1654.	2343 »	281	19				

Amint látjuk, az évi termelés 1200—2800 oka²⁾ körül ingadozott az 1631—1660 közti években. Ezen mennyiség többé-kevésbé állandó körülbelül 1655-ig, ami összefügg azzal, hogy a törökök ez időszak alatt voltak hatalmuk tetőpontján. Az 1665-ik évtől azonban szembetűnően mutatja a salétrommennyiség fokozatos *csökkenése* a törökök szerencse csillagának hanyatlását.

A salétromszolgáltatás kötelezettsége ugyan a város lakóit terhelte, de miután ez közérdekű szolgáltatás volt, amennyiben a város létérdeke

1) Okmánytár a hódoltság tört. Magyarországon. I. 22.

2) Egy oka = 1281 kilogramm.

forgott koczkán és mert az előforduló mulasztásokért a török az előjárókat fogta felelősségre, a *salétromgyűjtés* ügyét a városi tanács intézte és szabályozta.

A város minden lakosa kötelezve volt a salétromnak gyűjtésére és a salétromfőző házhoz beszállítására. Aki a salétromgyűjtést elmulasztotta, azt birsággal sujtották. Minden regestrumban találunk számos birság-tételt, melyet „*salétrompor nem vonókon*“ hajtanak be. Megtörtént, hogy a *kovácsok* egy ízben ki akarták magukat a *salétromgyűjtés* kötelezettsége alól vonni, mire a körösi bíró parancslevelet váltott a budai basától, melyben ezek is köteleztettek a salétromgyűjtésre.¹⁾

A *salétromfőzést* a város maga házilag kezelte. A lakosok a gyűjtött salétromot az ú. n. *salétromházhoz* szállították be, mely a város tulajdona volt, a salétromfőzéshez szükséges edények és eszközökkel berendezve. Ami ezen salétromfőző ház felszerelését illeti, annak teljes képét adatainkból bár nem is tudjuk összeállítani, azt azonban látjuk, hogy igen kezdetleges volt. Találunk benne egy nagyobb és egy kisebb salétromfőző vas üstöt, az u. n. «*császár kazánját*», továbbá kádakat, dézsákat és teknőket. A szükséges és elpusztult tárgyak pótlásására minden évben vesznek újakat: vaslapátot, fejszét, vödröt, tálakat, lánczot stb. Rendesen szereztek be a kilyukadt üst forrasztásához való timsót is. A salétromfőző üstről gyakran olvassuk, hogy az üstöt felvitték *Budára* és másikat hoztak helyette,²⁾ miből azt következtetjük, hogy az üst nem volt a körösieké, hanem azt csak használatra kapták ki a puszkaporgyárból. Erre volt a „*császár kazánja*“ elnevezés is.

Ami a salétromfőzés módját illeti, arról sajnos, forrásaink adatokat nem szolgáltatnak, csak a salétromházhoz beszerzett edények és egyéb eszközökből következtetjük, hogy az oly módon folyhatott, mint a hogy még *e században* is főzték a salétromot.

Az egész művelet nem állott ugyanis másból mint az idegen anyagokkal kevert salétrompornak megtisztításából. E célból az összehordott salétromot kádakban vízzel összekeverték, miáltal az idegen anyagok, mint homok, fű, fa, a salétromtól különváltak, melyeket könnyen le lehetett azután róla szedni. A tisztítás után a vízzel kevert lúgos anyagot a vas üstökbe öntötték s lassú tüzelés által elpárolgatták, miáltal az üstben a tiszta salétrom por maradt vissza. A kifőzött salétromot zsákokba rakták s midőn 300—400 okányi összegyűlt, beszállították.

A salétrom tisztításával és főzésével a város által fizetett két *salétromfőző* foglalkozott, kik a város rendes szolgálói közé tartoztak, bár úgy látszik ezek esküt nem tettek, mert míg a többi összes városi alkalmazottak eskümintái fenmaradtak, a salétromfőzőkéire nem akadunk. Az 1636-iki regestrum bérüket is feljegyezte; e szerint Tóth István és Főző Lukács salétromosok bére, külön-külön: 16 frt készpénz, 5 fertály buza, 2 frt ára hús, 3 sajt, 3 gomolyó és 1 só.³⁾

1) Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon I. 27. — A *kovácsok* ugyanis azért nem akartak salétromot gyűjteni, mert ők meg egy másik szolgálattal voltak terhelve; a török kincstár ugyanis *vasat* adott ki a városnak, melyet a kovácsoknak *szüggé kovácsolva* kellett visszaszolgáltatni.

2) Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon I. 26., 33., 62., lap.

3) Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon I. 45.

Tudjuk, hogy a magyar törvények az u. n. törököséget szigoruan tiltották. Ugy látszik a kőrösieknek salétromszolgáltatása sem tetszett a magyar részen. Ugyanis 1636-ban *Eszterházy* nádor is tudomást vevén erről, leizent a kőrösi tanácsnak, hogy ha a törököknek salétromot szolgáltatnak, felgyújtja a salétromfőző házat. Ezen kellemetlen dolog elhárítása végett mindjárt felküldtek két tanácsbelit, Tollas Pált és Boldizsár Márton^t a nádorhoz, kiknek sikerült is 21 frt 70 denár készpénz és egy szőnyegből álló ajándék fejében a nádort szándékától eltéríteni.¹⁾

A kőrösiek salétromfőzéséről 1682-ig vannak adataink és bár még azután is vannak néhány évről regestrumok, abban a salétromszolgáltatásnak már nyomát sem találjuk; lehet hogy ez időben a *budai puska-porgyár* is megszűnt már működni, másrészt, mert a török hatalma az 1683-iki bécsi kudarcz és ezt követő párkányi és esztergomi ütközetek után tetemesen meggyengülvén, ezt a hódoltsági faluk is megéreztek és terheiken könnyíteni igyekeztek.

Hübner Emil.

---

¹⁾ Ugyanott. I. köt. 49. lap.